

З. Р. Семенишина,
аспірантка Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕМОГРАФІЧНИХ ФАКТОРІВ РОЗВИТКУ КРАЇН БРІК

У статті визначено основні тенденції розвитку людських ресурсів країн БРІК та їх вплив на економічний розвиток країн цієї групи. Значну увагу приділено дослідженню особливостей і результатів соціально-економічних реформ, які були впроваджені країнами БРІК з метою підвищення рівня життя населення.

Ключові слова: БРІК, людський капітал, соціально-економічний розвиток.

З. Р. Семенишина СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ СТРАН БРИК

В статье определены основные тенденции развития человеческих ресурсов стран БРИК и их влияние на экономическое развитие стран данной группы. Значительное внимание уделено исследованию особенностей и результатов социально-экономических реформ, которые были внедрены странами БРИК с целью повышения уровня жизни населения.

Ключевые слова: БРИК, человеческий капитал, социально-экономическое развитие.

Z. R. Semenyshyna COMPARATIVE ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC FACTORS OF BRIC COUNTRIES ECONOMIC DEVELOPMENT

The article outlines the main trends in the development of human resources of the BRIC countries and their impact on economic development of the group. Special attention is paid to the study of the characteristics and outcomes of social and economic reforms that were implemented in BRIC to improve population live standarts.

Key words: BRIC, human capital, social and economic development.

Постановка проблеми. У світі людські ресурси є одним із найважливіших чинників розвитку. Ряд учених відзначає, що в наступні десятиліття фундаментально змінять світові реалії кілька історичних мегатрендів, а саме: демографічна вага розвинених країн зменшиться на 25%, що спричинить перерозподіл економічного потенціалу на користь країн, що розвиваються; трудові ресурси в розвинених країнах істотно постарішають, що призведе до скорочення економічного зростання і посилення припливу іммігрантів; ріст світового населення відбуватиметься переважно у країнах, що розвиваються, у т. ч. країнах БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай)*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню національних демографічних процесів країн світу присвячено чимало наукових праць іноземних учених, серед яких: Дж. А. Голдстоун, Дж. Ч. Капур, Д. Е. Блум, Д. Пітер та ін. Цією проблематикою займається також багато українських учених: О. М. Грішнова, Т. А. Заяць, А. М. Колот, І. С. Кравченко, Ю. М. Краснов, С. І. Пирожков та ін. Водночас, попри ґрунтовні дослідження, залишаються недостатньо розкритими такі питання, як вплив демографічних процесів на економічне зростання країн, зокрема тих, що належать до угруповання БРІК.

Метою статті є дослідження особливостей демографічних процесів країн БРІК та їх впливу на економічний розвиток цих країн.

Основні результати дослідження. У XXI ст. ситуація у світі, і зокрема міжнародна безпека, багато в чому залежатимуть від забезпечення країн якісними людськими ресурсами. Країни БРІК мають ряд демографічних переваг порівняно з економічно розвиненими країнами: частка міського населення зростає, а рівень народжуваності знижується, що спричиняє збільшення частки працездатного населення. За даними Дж. Голдстоуна, у 1950 р. Західна Європа, США і Канада створювали 68% світового ВВП (за паритетом купівельної спроможності). Однак протягом наступного півстоліття ситуація змінилася – до 2003 р. част-

* 18 лютого 2011 р. до БРІК приєдналася Південно-Африканська республіка, але наш аналіз зосереджено на чотирьох країнах.

ка Європи, США та Канади впала до 47% і продовжує знижуватися. Однією з причин того, що нинішні розвинуті країни втрачають динамізм, є старіння населення, яке відбувається небаченими раніше темпами. Частка населення віком понад 60 років у ЄС і Північній Америці становить від 15 до 22%, в Японії – 30%. До 2050 р. очікується, що 30% американців, канадців, європейців, китайців, а також 40% японців та корейців будуть старші за 60 років [1]. Відтак у найближчі десятиліття у цих країнах помітно збільшуватиметься частка непрацюючого населення і майже такими самими темпами зменшуватиметься частка працівників. За цим показником до них приєднався Китай унаслідок упровадження державної політики щодо обмеження кількості дітей у родині.

Загалом країни БРІК знаходяться у кращому демографічному становищі, ніж розвинені країни, проте очікується, що скорочення чисельності населення працездатного віку в країнах групи відбуватиметься різними темпами. Нині частка населення віком від 0 до 14 років є найвищою в Індії (32,1%), далі йдуть Бразилія (27,9%), Китай (21,4%) і Росія (15,3%). До того ж прогнозується, що середній вік населення в Індії буде знижуватися. Згідно з прогнозами ООН, у 2020 р. він становитиме у цій країні 29 років, тоді як у Китаї та США – 37, у Західній Європі – 45, у Японії – 48 років (табл. 1).

За прогнозами експертів, чисельність населення Китаю досягне свого піку – на рівні близько 1,5 млрд. осіб – на початку 2030-х років, і надалі буде повільно знижуватися. Зазначимо, що впродовж 2002–2010 рр. населення країни зменшилося на 2,2 млн. осіб (1,6%). При цьому природний спад супроводжувався зростанням чисельності мігрантів. Населення Індії, за оцінками уряду, за 25 років зросте на 38% – від 1 029 млн. до 1 400 млн. осіб (у період 2001–2026 рр.) [2].

За даними на 2010 рік, рівень урбанізації Індії становить менш як 30%, Китаю – близько 40%, у той час як Росії і Бразилії – 73% і 85% відповідно. Очевидно, що Китай та Індія все ще володіють значним потенціалом до урбанізації, який стане двигуном їх майбутнього зростання.

Таблиця 1
Динаміка демографічних показників країн БРІК

Країна	К-сть населення, млн. осіб		Частка міського населення, %		Частка працездатного населення, %		Рівень народжуваності (к-сть дітей на одну жінку)	
	1990	2010	1990	2010	1990	2010	1990-2005	2005-2010
Бразилія	149,6	195,4	73,9	86,5	65,9	47,9	2,6	1,7
Росія	148,1	140,4	73,4	73,2	49,4	38,7	1,6	1,5
Індія	862,2	1214,5	25,6	30	71,5	55,6	3,9	2,5
Китай	1142,1	1354,1	26,4	47	51,2	39,1	2	1,8

Джерело: Складено автором на основі [2]

Росія має найвищий рівень ризику для економіки, пов'язаний зі старінням населення – близько 18% її населення є старшими 60 років. Порівняймо: у Бразилії цей показник становить 9,9%, в Індії – 7,4%, у Китаї – 11,9% [3]. Демографічна проблема в сучасній Росії – одна з найгостріших, від її вирішення залежать перспективи модернізації та підвищення конкурентоспроможності економіки, соціальний розвиток, геополітична стабільність. Тривала тенденція до скорочення населення Росії, що викликана як низькою народжуваністю, так і занадто високою для розвинених країн смертністю, старінням населення та зменшенням працездатної його частини, в поєднанні з відносно низькою внутрішньою мобільністю і поки недостатньо ефективною міграційною політикою ставлять під загрозу майбутнє країни.

Натомість Індія в найближчі 30 років має потенціал до розвитку швидшими темпами, ніж інші країни БРІК. Це пояснюється тим, що вона зіштовхнеться зі скороченням населення працездатного віку пізніше, ніж інші країни групи.

Здійснюючи середньострокове планування до 2020 р., Делі виходить із того, що населення Європи, Японії, США старішає і невдовзі названі країни потребуватимуть як кваліфікованих кадрів, так і аутсорсингу своїх виробництв. Індія готується заповнити цю нішу. До того ж вона володіє такою перевагою, як знання англійської мови практично всіма кваліфікованими фахівцями (порівняно із Китаєм або Росією). Розробники програми розвитку Індії до 2020 року стверджують, що дохід на душу населення у країні протягом 20-ти років (1980–2000 рр.) зріс удвічі.

З урахуванням нинішнього росту населення й річного зростання ВВП у середньому на 9% Індія зможе до 2020 року збільшити цей показник у 4 рази. Тривалість життя зростає до 69 років (64 роки – у 2001 р.), освіченість населення – до 95% (чоловіків – 96%, жінок – 94%). Близько 300 млн. індусів сьогодні належать до середнього класу, третина з них вийшла зі стану бідності за останні 10 років. Майже 40 млн. осіб приєднується до середнього класу в Індії щорічно [4].

Тим часом, поступальний розвиток країни багато у чому продовжують стримувати масштабні соціальні проблеми. В абсолютних цифрах число бідних на початку XXI ст. становило близько 300 млн. людей, неписьменних – майже чверть населення. Проблеми ліквідації бідності, зниження рівня безробіття і загального поліпшення умов життя населення залишаються одними із головних завдань держави та суспільства.

Для всіх країн БРІК першочерговими завданнями є поліпшення умов життя населення та якості соціальних послуг. У 2011 р. Росія посідала 66 місце серед 187 країн за Індексом розвитку людського потенціалу (ІРЛП є порівняльною мірою тривалості життя, грамотності, освіти та рівня життя у країні), що є найкращим показником у групі країн БРІК [5]. У Росії найвищий серед БРІК рівень освіченості населення, а також найменша кількість населення, що проживає в умовах абсолютної бідності (менш як 2 дол. США на день) – 0,05% (у Китаї цей показник дорівнює 30%, в Індії – майже 69%). Найгірший показник ІРЛП – 134 місце – належить Індії (табл. 2).

Усім країнам БРІК притаманний високий показник нерівності в розподілі доходів населення. Серед країн БРІК Бразилія має найвищий коефіцієнт Джині (оцінка нерівності) – 0,55. Половина загального доходу в Бразилії знаходиться в руках 10% найбагатших людей, а 10% національного багатства поділено між 50% бідних. Понад половина населення Бразилії володіє менш ніж 3% сільських угідь. Бідний сегмент становить приблизно третину населення Бразилії,

проте останнім часом у країні спостерігається зростання доходів 20% найбіднішого населення майже на одному рівні з Китаєм, тоді як рівень доходів найбагатших 10% не змінюється [6].

Проте варто відзначити прогрес Бразилії у зниженні рівня бідності й нерівності населення: частка населення, що живе в умовах крайньої бідності (менш ніж на 1,25 дол. США в день) знизилася від 15% у кінці 1980-х рр. до 5,5% у 2007 р. Серед основних напрямів боротьби з бідністю і нерівністю населення у Бразилії можна виділити: збільшення соціальних витрат у країні – від 19% ВВП у 1990 р. до 21,9% ВВП у 2005 р.; децентралізація соціальної політики із посиленням ролі муніципалітетів у реалізації соціальної політики – частка їх соціальних витрат у період 1980–2008 рр. збільшилася на 53,8%; інституційні трансформації в сільському господарстві, «егалітарний розподіл» прав на обробку землі селянами, а також активне інвестування в освітні програми.

У 2003 р. у Бразилії з метою підвищення ефективності та узгодженості соціального забезпечення була розроблена програма «*Bolsa Familia*», що передбачала досягнення двох основних цілей: короткострокового скорочення масштабів злиденності та боротьби з поколіннями бідності. Для реалізації першої мети застосовувалися грошові перекази, другої – інвестиції в людський капітал. Програма вимагає від бенеціарів грошових трансферів на відвідування дитьми шкіл, оновлення карт імунізації дітей віком до шести років, регулярне відвідування медичних центрів породіллями та вагітними жінками. Такі грошові перекази виявилися важливим фактором скорочення нерівності доходів населення. За даними Світового банку, «*Bolsa Familia*» є однією з найбільш ефективних програм соціального захисту в світі, яка допомогла вивести зі стану бідності приблизно 20 млн. людей, а також скоротити нерівність у доходах майже на 20% у період від 2003-го до 2009 р. [7].

Потребують аналізу й національні стратегії боротьби з бідністю та нерівністю доходів населення Індії і Китаю.

За даними Світового банку, Індія знаходиться на шляху до досягнення своєї мети щодо скорочення бідності,

Таблиця 2
Показники рівня життя населення у країнах БРІК у 2011 р.

Показник	Бразилія	Росія	Індія	Китай
Індекс розвитку людського потенціалу	84	66	134	101
Рівень освіченості дорослого населення, %				
Чоловіки	89,8	99,7	76,9	96,5
Жінки	90,2	99,4	54,5	90
Тривалість життя, роки				
Чоловіки	68,6	59,9	62	71,3
Жінки	75,9	72,9	64,9	74,7
Частка населення за абсолютною межею бідності (\$2 на день), %	10,82	0,05	68,72	29,79
Коефіцієнт Джині	55,0	37,5	36,8	41,5

Джерело: Складено автором на основі [5]

однак до 2015 року 53 млн. людей усе ще перебуватимуть в умовах злиднів. Це число, за прогнозами експертів, буде скорочене до 20,3%, або 268 млн. осіб до 2020 р. [8]. Однією з причин бідності є високі темпи зростання населення. Крім того, близько 60% людей працює у сільському господарстві, внесок якого у ВВП становить лише 18%. У той час як сфера послуг і промисловість зросли в декілька разів протягом останніх років, у сільському господарстві темпи росту впали від 4,8% до 2% [8]. Ще одним фактором бідності є кастовий поділ населення. За даними ООН, 65% сільських найнижчих каст живуть за межею бідності.

Починаючи з 2006 року, індійський уряд витрачає менш як 0,2% ВВП на сільське господарство і менш як 3% ВВП на освіту [8]. Однак деякі державні програми, наприклад програми із забезпечення продуктами харчування найбільш бідного населення, а також Закон щодо гарантії національної зайнятості в сільських районах Індії (*NREGA*) були успішними щодо зростання сільського господарства (життєво важливого для індійської економіки) і стримування подальшого поширення бідності. Програма *NREGA* яка у 2006 р. набула чинності у 200 районах країни, передбачає 100 днів роботи в рік для кожної сільської родини, дорослі члени якої готові виконувати некваліфіковану фізичну працю [9].

У 1991 р. в Індії почали впроваджувати економічні реформи щодо перетворення планової, закритої економіки, що істотно знизило рівень бідності у країні. Індійський уряд і неурядові організації ініціювали ряд програм зі скорочення масштабів бідності, в тому числі субсидування продуктів харчування та інших предметів першої необхідності, розширення доступу до кредитів, поліпшення методів ведення сільського господарства і ціноутворення, а також сприяння утворенню та плануванню сім'ї. Ці заходи дозволили ліквідувати голод, скоротити абсолютний рівень бідності більш ніж удвічі, а також знизити рівень неграмотності населення.

На цьому шляху скорочення масштабів бідності значних успіхів домогся й Китай: від початку 1980-х рр. частка «абсолютно бідних» у країні скоротилася від 73,5 до 8%, або до 100 млн. осіб, тоді як в Індії – від 42 до 24%, або до 260 млн. осіб [10].

Однією з причин зростання нерівності серед населення Китаю стали такі заходи уряду, як: демонтаж державної системи охорони здоров'я і національної системи гарантії зайнятості та матеріальної допомоги; введення обмеження на сільсько-міську міграцію, а також неможливість для сільських жителів продавати або надавати під заставу землі в сільських районах. Крім того, у 1990-х рр. «Національна стратегія розвитку та підвищення інвестиційної привабливості» була зосереджена головним чином на прибережних районах Китаю. Це призвело до зростання нерівності в економічній потужності між провінціями. У 1990–2003 рр. співвідношення між ВВП на душу населення в найбагатшій та найбіднішій провінції зросло від 7,3 до 13 разів. Найбільші відмінності в рівні життя спостерігаються між міськими, прибережними районами і сільськими, внутрішніми регіонами. Китай має децентралізовану фінансову систему, яка базується на місцевому самоврядуванні щодо фонду витрат на охорону здоров'я та освіту. Результатом цієї політики стало те, що бідні села не можуть дозволити собі високі витрати на послуги охорони здоров'я та освіту. У Китаї муніципальні витрати на душу населення найбагатшої провінції перевищують у вісім разів витрати найбіднішої провінції. У 2009 році, за даними Національного бюро статистики КНР, міський річний дохід у розмірі \$ 2525 був приблизно втричі більшим, ніж сільський річний дохід [11].

У 2011 році з урахуванням нових завдань щодо зниження бідності китайський уряд представив «План щодо скорочення бідності та розвитку в сільських районах Китаю (2011–2020)». План визначив нові цілі для консолідації вже досягнутих результатів у вирішенні проблеми харчування

та одягу, прискорення боротьби зі злидненістю, поліпшення екосистеми, підвищення розвитку потенціалу і зменшення відмінностей у розвитку. Документ спрямований на сприяння скороченню масштабів злиднів у 14 найбільш бідних районах, закладаючи міцну основу для досягнення національних цілей будівництва суспільства середнього класу до 2020 р. [12].

Висновки. Демографічні процеси є одним із визначальних факторів забезпечення стабільного розвитку держави, а досягнення оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочерговий інтерес держави, передумову і водночас результат її функціонування.

Важливими особливостями економік країн БРІК є їх великі географічні розміри і чисельність населення, що становить величезний потенціал споживчого ринку. У більшості розвинених країн стрімко старіє суспільство і збільшується тривалість життя, що створює проблеми із наявністю робочої сили, тоді як країни БРІК, зокрема Китай, Індія та Бразилія, добре забезпечені цим ресурсом. Чисельність середнього класу країн БРІК, як очікується, зростає в кілька разів протягом наступного десятиліття. Хоч це зростання відбуватиметься з різною швидкістю, проте саме воно має забезпечити міцну основу для росту і розвитку цих країн. У Бразилії і Росії відбувається скорочення нерівності в доходах, що сприятиме динамічному розвитку середнього класу.

За оцінками Світового банку, до 2030 р. чисельність середнього класу в країнах, що розвиваються, досягне 1,2 млрд. осіб, перевищивши все населення Європи, США та Японії. Зазначимо, що вже сьогодні середній клас Індії, за індійськими оцінками, налічує 300 млн. осіб. Все це означає, що головним двигуном росту світової економіки стають країни з ринком, що швидко формується і зростає, серед яких особливу вагу має група країн БРІК – Китай, Індія, Бразилія та Росія – хоч останній й притаманні більшість із демографічних проблем країн розвинутого світу.

Література

- Goldstone J. A The New Population Bomb. The Four Megatrends That Will Change the World / J. A Goldstone // *Foreign Affairs*. – 2011. – № 1. – P. 32–45.
- The BRICS report. A Study of Brazil, Russia, India, China, and South Africa with special focus on synergies and complementarities, Ministry of Finance, Government of India 2012 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.bricsindia.in/brics-report.pdf>
- Bloom D. E. Demographic change and economic growth in Asia / D. E. Bloom, J. Finlay // *Asian Economic Policy*. – 2009. – № 4. – P. 45–64.
- The Report of the Committee of India Vision 2020. New Delhi: Planning Commission, Government of India [Electronic resource]. – Access mode : http://planningcommission.nic.in/reports/genrep/pl_vsn2020.pdf
- Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All [Electronic resource]. – Access mode : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011>
- Pieters D. Social Security in the BRIC Countries: Brazil, Russia, India and China / D. Pieters // *Compensation & Benefits Review*. – 2012. – № 6. – P. 74–79.
- The World Bank. – Access mode : <http://data.worldbank.org/>
- Капур Дж. Ч. Наше будущее. Потребительство или гуманизм / Дж. Ч. Капур. М. : ИВ РАН, 2008. – 183 с.
- Ghosh J. Poverty reduction in China and India: Policy implications of recent trends. Working Papers from United Nations, Department of Economics and Social Affairs / J. Ghosh [Electronic resource]. – Access mode : http://www.un.org/esa/desa/papers/2010/wp92_2010.pdf
- The World Factbook, United States Central Intelligence Agency [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>
- National Bureau of Statistics of China [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.stats.gov.cn/english/>
- Ravallion M. A Comparative Perspective on Poverty Reduction in Brazil, China and India, World Bank – Development Research Group, 2009 / M. Ravallion [Electronic resource]. – Access mode : http://wwds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/I2009/11/30/000158349_200911

Стаття надійшла до редакції 27 серпня 2012 року